

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Spreken aan de rand van de leegte

Over de o van Bion en de a van Lacan

Verslag van

.....
 Visies op het onbewuste en therapeutische implicaties vanuit lacaniaans en bioniaans perspectief (Studiedag KLIPP) [Kortenberg, 24 mei 2013]

.....
 CONSTANCE DE MEULDER
 .....

«There is something very special in being able to sublimate your unconscious, and something very painful in the access to it ...» (Louise Bourgeois)¹

In het actuele debat tussen Chomsky en Žižek beschuldigt eerstgenoemde de postmodernisten, zoals Žižek, Derrida en Lacan, van «empty posturing» en «charlatanerie». Na de studiedag *Visies op het onbewuste en therapeutische implicaties vanuit lacaniaans en bioniaans perspectief* ben ik ervan overtuigd dat voor Chomsky Bion tot deze zelfde categorie zou behoren. De elfde studiedag georganiseerd door de behandelingseenheid Klinische Psychotherapie voor Persoonlijkheidsmoeilijkheden (KLIPP) en de psychoanalytische dienst van UPC KULeuven te Kortenberg, in samenwerking met de postgraduat psychodynamische therapie van KULeuven en UGent, toont echter overtuigend aan dat deze omschrijving geenszins verdedigbaar is. Zowel Lacan als Bion getuigen in hun werk van een uitzonderlijke beleenheid, scherpzinnigheid en vermogen tot synthetiseren.

Om het etherische en enigmatische karakter van het werk van beide auteurs voor het publiek bevattelijk te maken, hebben de sprekers, Rudi Vermote (psychiater-psychoanalyticus, voorzitter Belgische Vereniging voor Psychoanalyse, diensthoofd KLIPP, docent KULeuven en verantwoordelijk voor

de postgraduaatopleiding psychoanalytische psychotherapie) en Paul Verhaeghe (klinisch psycholoog, psychoanalyticus, hoogleraar psychoanalyse en klinische consultatie aan de UGent en verantwoordelijk voor de postgraduaatopleiding psychoanalytische therapie) net als de auteurs die ze bespreken, een eigen taal gezocht.

Vermote deed dit via de taal van de kunst. In een volledig verduisterde aula gaf hij met een boeiende audiovisuele presentatie een inleiding tot concepten die Bion gebruikt om over het onbewuste te kunnen spreken. In de eerste plaats gebruikte Vermote het werk van Louise Bourgeois, een Frans-Amerikaanse kunstenares. Zinnenprikkelende begrippen als «constant conjunctions», «alfa- en bèta-elementen», de «Grid», werden daarnaast verhelderd door onder meer de kunst van Beckett, John Donne, Proust en Borges. Deze kunstenaars trachten, zoals Bion, iets zichtbaar te maken van het onzeggbare, van dat wat onder of voorbij de talig te vatten werkelijkheid ligt. Dit zogenaamde «ongementaliseerde» of «ongedifferentieerde» (O) kunnen we volgens Bion op het spoor komen door «constant conjunctions», patronen die steeds samen voorkomen. Hier vinden we de idee van de «transformatieel»: zaken die niet psychisch zijn proberen we te mentaliseren, te verwoorden en te transformeren in dat wat net psychisch is, de zogenaamde alfa-elementen. Met bijvoorbeeld een kort fragment van *Film*, geschreven door Samuel Beckett, kregen we via unheimliche beelden zicht op dit ongedifferentieerde en de poging om het te verbeelden. Vermote wees op de implicaties die deze theorie heeft voor de psychoanalytische praktijk: via de psychoanalyse kan men deze patronen in «O» op het spoor komen. In een stroom van steeds andere realisaties kunnen we er intuïtief mee in contact komen.

Waar de lezing van Vermote plaatsvond in een volledig verduisterde aula, slaagde Verhaeghe erin om in een verlichte aula in drie kwartier een helder en gestructureerd overzicht te geven van de ontwikkeling van de visie op het onbewuste bij Freud en bij

Lacan. Verhaeghe, zoals steeds didactisch uitermate sterk, benadrukte al in zijn introductie de ethische implicaties van de visie op het onbewuste en het belang ervan in de huidige welzijnszorg, waar het tekort fundamenteel wordt verdrongen. Opnieuw werd het publiek ondergedompeld in enigmatische begrippen als ‘automaton’, ‘tuchè’, ‘Sinthôme’, ... — voor de Gentse alumni meer vertrouwde concepten.

Voor Lacan is het onbewuste gestructureerd als een taal, een taal met betekenaars die steeds naar elkaar verwijzen en dus als een tautologisch systeem kunnen worden opgevat en het *Ding an sich* nooit kunnen vatten. Het onbewuste bestaat niet uit betekenaars die verdrongen zijn en die we ons kunnen herinneren of terughalen, maar eerder uit betekenaars die er nooit zijn geweest. Het is geen plaats maar wel een proces dat steeds mislukt, iets dat steeds opnieuw niet gezegd wordt. Het betreft een structureel tekort, een fundamentele ‘manque’, die verdrongen wordt. Dit lijkt een pessimistische boodschap voor de analytische praktijk. Het wijst echter juist op een mogelijke creativiteit en een niet-gedetermineerdheid. In de praktijk worden dan ook niet vanuit het protocol van de therapeut antwoorden geformuleerd op dit structurele tekort. De therapie wordt juist een loskomen van die determinerende (antwoorden van de) Ander, ook van (die van) de analyticus.

Verhaeghe uitte zijn spijt dat hij niet op hetzelfde idee was gekomen als zijn collega om de lezing op een poëtische manier vorm te geven. Zeker gezien de innige band van Verhaeghe met het werk van Bourgeois was dit niet op voorhand afstemmen van de aanpak van de studiedag een gemiste kans. Ondanks de verschillende benaderingen door beide sprekers konden we veel overeenkomsten ontwaren tussen Bion en Lacan. Dit kwam ook ruim ter sprake tijdens de mogelijkheid tot het stellen van vragen, gemodereerd door Lut De Rijdt (psychiater, psychoanalytica en diensthoofd van de adolescentenafdeling De Kade in het UPC KULeuven, campus Kort-

berg). Vooreerst werd verwezen naar de primordiale plaats van de structurele kloof tussen de taal en de werkelijkheid voor zowel Bion als Lacan. Daarnaast bieden beide auteurs een alternatief voor het oedipale antwoord op deze fundamentele breuk. Bion verwijst naar de intuïtie, Lacan naar het Sinthôme. Ook betreffende de implicaties voor de praktijk zijn er overeenkomsten. Die psychoanalytische praktijk is de plaats bij uitstek zowel voor Bion als voor Lacan om een subjectieve waarheid aan het licht te brengen, niet via logische redeneringen maar door voelen, dromen en intuïtie voor Bion, via de vrije associatie en het viseren van de non-sens voor Lacan. Toch moeten we, zoals iemand uit het publiek terecht opmerkte, ervoor waken om de begrippen en theorieën te veel in overeenstemming te willen brengen vanuit het ongeduld om beide auteurs te begrijpen, zoals bijvoorbeeld ‘O’ bij Bion en ‘a’ bij Lacan. Minder reducerend zou zijn om de theorieën te beschouwen als afzonderlijke manieren om naar eenzelfde waarheid te verwijzen. De studiedag heeft mijn verlangen tot verdere verdieping van beide auteurs en de vermelde kunstenaars in ieder geval aangewakkerd.

Noot

- 1 Kuspit, D. (1988). *An interview with Louise Bourgeois*. Elisabeth Avedon editions.

Blaming and shaming

Verslag van

Schuld en schaamte: een paar apart
[Amsterdam, Artis, 7 juni 2013]

MARIEKE VAN WANDELEN

Na een eerste woord door voorzitter Frank Koerselman opende Willem van Tilburg het jaarlijkse ‘Artissymposium’ *Schuld en*